

Містер Шерлок Холмс працював двадцять три роки, і протягом сімнадцяти з них мені пощастило допомагати йому й записувати його справи, тож зрозуміло, що нині в мене зібралося чимало матеріалу, і найважче — не знайти, а вибрати з нього потрібне. Довга низка щорічних хронік зайняла вже цілу полицю, а ще є теки, повні паперів, і все це — неоціненне джерело для людини, що студіює не лише злочини, а й різні скандальні випадки пізньої вікторіанської доби. Та я можу запевнити всіх, хто пише мені сповнені відчаю листи, бажаючи не ганьбити честі їхніх родин та славетних предків, що їм нема чого боятися. Розважливість і високе розуміння професійної честі, що завжди були притаманні моєму другові, найважливіші для мене під час добору спогадів, і зловживати його довірою я не стану. Щоправда, я рішуче засуджую нещодавні спроби викрасти ці папери й знищити їх. Нам відомо, хто це вчинив, і містер Холмс уповноважив мене повідомити, що коли це повториться, історія з політиком, маяком та вченим бакланом негайно буде опублікована. Особа, якої все це стосується, добре мене зрозуміє.

Несправедливо вважати, що кожна така справа давала Холмсові змогу проявити свою дивовижну інтуїцію й спостережливість, на чому я вже наголошував у цих спогадах. Часом він мусив докладати великих зусиль, щоб зірвати нарешті плід істини, а вряди-годи розв'язання саме приходило до нього. Проте якщо йому доводилося стикатися з найжахливішими людськими трагедіями, він не завжди демонстрував увесь свій талант, і про одну з таких справ я нині розповім. Переказуючи її, я змінив лише деякі імена й місця дії, а решту подій залишив такими, як вони були.

Якось перед полуднем — було це наприкінці 1896 року — я одержав написаний поспіхом лист від Холмса, у якому він викликав мене до себе. Коли я приїхав, він сидів, огорнений хмарою тютюнового диму, а навпроти нього в кріслі я побачив літню, лагідну жінку, схожу на огрядну господиню помешкання.

— Це місіс Мерілоу з Саут-Брикстона, мовив мій друг, зробивши жест рукою в її бік. — Місіс Мерілоу не заважає дим, тож паліть, Ватсоне, якщо й ви не годні подолати своїх шкідливих звичок. Місіс Мерілоу розповість нам цікаву історію, яка може призвести до такої ситуації, коли ваша участь у справі може стати вельми корисною.

— Я зроблю все, що зможу...

— Розумієте, місіс Мерілоу, якщо я все-таки надумаю завітати до місіс Рондер, то хотів би зробити це в присутності свідка. Гадаю, ви розтлумачите це їй, перш ніж ми приїдемо.

— Хай благословить вас Господь, містере Холмсе, — мовила клієнтка, — вона так хоче побачитися з вами, що ви можете привести з собою хоч цілий натовп свідків!

— То ми відвідаємо її одразу після полудня. А тепер поглянемо, чи в усьому я розібрався до ладу. Та й докторові Ватсону це допоможе краще зрозуміти ситуацію. Отже, ви сказали, що ця місіс Рондер живе у вас уже сім років, але ви лише раз бачили її обличчя?

Краще б я не бачила його зовсім! — відповіла місіс Мерілоу.

— Так. Як я зрозумів, воно в неї дуже спотворене.

— Знаєте, містере Холмсе, його взагалі важко назвати обличчям, таке воно страшне. Наш молочар одного разу побачив її у вікні й перекинув свій бідон, молоко розлилося по всьому садку. Отаке потворне обличчя. Коли я ненароком побачила її, то вона одразу ж затулилася, а тоді сказала: "Тепер ви знаєте, місіс Мерілоу, чому я ніколи не скидаю вуалі".

— Вам щось відомо про її минуле?

— Нічогісінько.

— Хтось вам її рекомендував?

— Ні, сер, однак вона мала добрі гроші й заплатила за три місяці наперед. У наш час така бідна жінка, як я, ніколи не погребувала б такою нагодою.

— Чи пояснила вона вам, чому обрала саме ваш будинок?

— Він стоїть далеко від дороги, окремо від інших. До того ж, я беру лише одного квартиранта, а своєї родини у мене немає. Гадаю, вона оглянула й інші будинки, але мій сподобався їй найбільше. Вона шукає самотності й готова за неї платити.

— То ви кажете, що вона жодного разу не показувала вам свого обличчя, крім того єдиного випадку? Так, цікава історія, вельми цікава, й мені зовсім не дивно, що ви врешті надумали в ній розібратися.

— Ні, містере Холмсе. Для мене досить і того, що вона добре мені платить. Спокійнішого квартиранта, — а вона не завдавала мені жодного клопоту, — годі й знайти.

— То що ж вас турбує?

— Її здоров'я, містере Холмсе. Вона в'яне просто на очах. Її щось мучить уві сні. "Убивство, — кричить вона, — убивство!" А одного разу я почула: "Жорстокий звір! Чудовисько!" Це було вночі, й ці вигуки було чути по всьому будинку. Вранці я зайшла до неї. "Місіс Рондер, — сказала я, — коли вашу душу щось турбує, покличете священика чи поліцію. Хтось із них допоможе вам". — "Заради Бога, ніякої поліції! — мовила вона. Священик теж тут не зарадить. Але мені стане набагато легше, — вела вона далі, — якщо я розповім комусь усю правду перед смертю". — "Гаразд, — відповіла я, — якщо ви не хочете поліції, то є ще детектив,

про якого ви читали". Прошу вибачення, містере Холмсе, але вона одразу пожвавішала. "Це саме та людина, що треба, — мовила вона. — Як я раніше не згадала про нього! Благаю, приведіть його до мене, місіс Мерілоу, а якщо він не захоче йти, скажіть, що я дружина Рондера, приборкувача хижаків. Скажіть це і додайте: "Абас-Парва". Ось вона написала власною рукою: АБАС-ПАРВА. "Це примусить містера Холмса прийти, якщо він і справді такий, як я про нього думаю".

— Так, так, — зауважив Холмс. — Гаразд, місіс Мерілоу. А зараз мені треба дещо обговорити з доктором Ватсоном. На це в нас піде весь час до полудня. А о третій чекайте нас у себе вдома в Брикстоні.

Тільки-но наша клієнтка викотилася з кімнати, — іншого слова, щоб змалювати ходу місіс Мерілоу, я не підберу, — як Шерлок Холмс заходився гарячково гортати купи зошитів, звалених у кутку. Кілька хвилин він перекидав папери і раптом полегшено вигукнув: "Знайшов!" Не підводячись, він умостився тут-таки на підлозі, схрестивши ноги, мов Будда; грубі зошити були розкидані навколо, а один, розгорнений, лежав у нього на колінах.

— Свого часу ця історія привернула мою увагу, Ватсоне. Ось мої нотатки, які свідчать про це. Правду кажучи, мені так і не пощастило знайти її розгадки. Проте я був певен, що слідчий теж помиляється. Невже ви нічого не пам'ятаєте про трагедію в Абас-Парві?

— Ні, Холмсе.

— Але ми тоді ще жили разом. Хоча й мої особисті враження не досить глибокі. Відомостей виявилось замало, і жодна зі сторін не захотіла скористатись моїми послугами. Тож, якщо хочете, прочитаєте ці записи самі.

— А може, ви нагадаєте мені подробиці?

— Це дуже просто зробити. Сподіваюся, моя розповідь розворушить вашу пам'ять. Рондєрове ім'я, гадаю, вам відоме. Колись він суперничав із Вомбвеллом та Сенджером — директорами найбільших англійських цирків. Однак він почав випивати, й відтоді і він сам, і його справи поволі занепадали, що й призвело до цієї великої трагедії. Його цирк зупинився тоді на ніч в Абас-Парві — маленькому селі в Беркширі; там і сталося це страхіття. Вони їхали до Вімблдона й стали в селі на ніч, але вистави не влаштовували, бо село було дуже мале й не дало б великого збору.

Серед інших тварин у них був чудовий північноафриканський лев на прізвисько Король Сахари. Рондер з дружиною мали звичку виступати з ним у його клітці. Ось гляньте на цю фотографію їхнього виступу і побачите, яким бридким чудовиськом був сам Рондер і якою красунею — його дружина. Під час слідства вдалося з'ясувати, що останнім часом лев став небезпечний, але, як і завжди, звичка ризикувати притупила пильність, і ніхто не звернув на це уваги.

Годували лева ночами або сам Рондер, або його дружина; іноді приходив хтось із них, іноді — обоє, але більш нікому це не доручалося, бо хижак повинен знати своїх годувальників, щоб не сталося біди. Тієї ночі, сім років тому, вони обоє увійшли до клітки, й тоді сталася та жахлива пригода, подробиць якої вже ніхто, мабуть, не з'ясує.

Близько півночі увесь цирковий табір прокинувся від гарчання звіра й жіночого крику. Всі конюхи та служники повибігали з ліхтарями зі своїх наметів, і їхнім очам відкрилося страшне видовище: Рондер лежав ярдів за десять од відчиненої клітки, з пробитим черепом і глибокими подряпинами на потилиці. Біля прочинених дверцят клітки лежала горілиць місіс Рондер, і звір розлючено рвав їй обличчя. Здавалося, його вже не зупинити. Кілька артистів на чолі з силачем Леонардо та клоуном Гріґсом якось відігнали лева кийками, загнали його назад до клітки й там зачинили. Як усе це сталося, залишилося таємницею. Дехто, щоправда, припускав, що коли господарі збиралися увійти до клітки, її вже було відчинено й звір гуляв на волі. Більше ніхто не засвідчив чогось вартого уваги, хіба те, що жінка кричала в шоку: "Боягуз, боягуз!", коли її

переносили до фургона. Минуло шість місяців, перш ніж вона сама змогла посвідчити, але слідство на той час уже завершилося, зрозуміла річ, з висновком: смерть через нещасний випадок.

— Хіба воно могло завершитись чимось іншим? — мовив я.

— Звичайно ж, ви маєте рацію. Але один чи два моменти насторожили тоді молодого Едмундса з беркширської поліції. Кмітливий чолові'яга! Згодом він переїхав до Аллахабада[58]. Від нього я й почув про цей випадок, коли він якось зайшов до мене викурити люльку.

— Це отой худорлявий блондин?

— Так. Сподіваюся, невдовзі ви пригадаєте і все інше.

— Але що його насторожило?

— Це насторожило нас обох. Відтворити події було вкрай важко. Уявіть собі цього лева, який опинився на волі. Що він робить? Кілька стрибків — і звір поряд з Рондером. Рондер тікає, — адже подряпини від пазурів виявлено в нього на потилиці, — та лев збиває його з ніг. Потім, замість того, щоб бігти далі, він повертається до жінки, яка стоїть біля самої клітки, кидається на неї й роздирає їй обличчя. На додачу до цього, ще й оті вигуки жінки, коли вона була в шоку, мали означати, що чоловік її чимось зрадив... Як ви гадаєте, є тут щось насторожливе?

— Авжеж, є.

— Але тут був ще один момент, і це щойно спало мені на думку. Дехто зі свідків говорив, що тієї ж хвилини, коли загарчав лев і скрикнула жінка, вони почули ще й зляканий чоловічий крик.

— Це, безперечно, був Рондер.

— Ну, якщо в людини пробито череп, вона навряд чи зможе кричати. Однак щонайменше двоє свідків підтвердили, що водночас із жіночим чули ще й чоловічий крик.

— Мабуть, тоді кричав уже весь табір. А щодо всього іншого, то я певен, що можу запропонувати свій варіант розгадки трагедії.

— Буду радий його почути.

— Подружжя перебувало ярдів за десять від клітки, коли лев вирвався на волю. Чоловік кинувся тікати, і лев збив його з ніг. Жінка вирішила сховатися в клітці, зачинивши за собою дверцята, — це було для неї єдиним порятунком. Вона вже майже добігла до клітки, коли звір стрибнув на неї й звалив її додолу. Вона розгнівалася на чоловіка, який своєю втечею розлютив звіра. Удвох вони могли б його приборкати. Тому вона й закричала: "Боягуз!"

— Блискуче, Ватсоне! Щоправда, в діаманті вашого здогаду є одна тріщина.

— Яка саме, Холмсе?

— Якщо вони обоє перебували за десять кроків від клітки, як звір міг вирватися на волю?

— А може, в них був ворог, який відчинив дверцята клітки?

— І до того ж чому лев так люто накинувся на них, коли вже звик працювати з ними й виконувати різні трюки в клітці?

— Напевно, цей їхній ворог чимось і розлютив звіра.

Холмс замислено подивився на мене й на кілька хвилин замовк.

— Так, Ватсоне, дещо й справді промовляє на користь вашого здогаду. Ворогів у Рондера було-таки чимало. Едмундс розповідав мені, яким несамовитим він ставав, коли пив. Наче роз'ярілий бугай, накидався на кожного, хто траплявся йому на дорозі. Я підозрюю, що оті вигуки "чудовисько", які чула наша відвідувачка, були навіяні саме нічними спогадами про небіжчика. Одначе зараз, коли ми ще не маємо всіх фактів, будь-які наші припущення безпідставні. Отам на буфеті, Ватсоне, холодна куріпка й пляшка монтраше[59]. Тож підкріпімо трохи свої сили, перш ніж вирушати в дорогу.

Коли наш кеб під'їхав до будинку місіс Мерілоу, ми побачили, що огрядна господиня вже чекає нас на порозі. Було очевидно, що їй не дуже хотілося втрачати вигідну квартирантку, тож, перш ніж провести нас нагору, вона попросила нас не казати й не робити нічого такого, що могло б призвести до небажаного кінця. Заспокоївши її, ми піднялися за нею сходами, застеленими простеньким килимом, і опинилися в кімнаті таємничої квартирантки.

Це була похмура, задушлива комірчина, яка наводила на думку про те, що жінка, яка тут мешкає, нечасто звідси виходить. Раніше ця жінка виступала в цирку з хижакими, а тепер волею долі сама опинилася в ролі тварини, загнаної до клітки. Вона сиділа в продавленому кріслі, що стояло в темному кутку. Від довгих років бездіяльного життя постать її згорбилася, а колись це була красуня, сповнена гарячих людських почуттів. Щільна чорна вуаль затуляла все її обличчя; відкритими залишалися тільки уста й витончене округле підборіддя. Так, колись це була вродлива жінка. І голос її теж був мелодійний і приємний.

— Моє ім'я вам відоме, містере Холмсе, — мовила вона. — Я знала, що ви до мене прийдете.

— Так, мадам, хоч я й не розумію, звідки ви знаєте, що я цікавлюся вашою справою.

— Я дізналася про це, коли після одужання мене допитував містер Едмундс, сільський детектив. Я тоді сказала йому неправду. Бо хіба казати правду було б розумніше?

— Розповісти всю правду ніколи не зашкодить. Але навіщо ви збрехали йому?

— Бо від цього залежала доля іншої людини. Він був нікчема, я знаю, але я не бажала йому зла. Ми були такі близькі з ним, такі близькі!

— Хіба тепер на це можна не зважати?

— Так, сер. Особа, про яку я кажу, вже померла.

— То чому ж ви не повідомите поліцію?

— Бо мені треба подумати про ще одну особу. Про себе саму. Я не знесу тих погослів і пліток, які неминуче з'являться після нового поліційного розслідування. Жити мені залишилося недовго, і я хочу померти спокійно. Якби лише знайти розважливу людину, якій можна було б розповісти свою страхітливую історію і яка змогла б усе пояснити іншим, коли мене не стане!

— Ви мені лестите, мадам. Але в мене є свої принципи. Не обіцятиму заздалегідь, що після вашої розповіді не передам цю справу до поліції.

— Гадаю, що ні, містере Холмсе. Я добре знаю вашу вдачу і методи роботи, бо вже кілька років стежу за хронікою злочинів. Читання — єдина втіха, яку ще дарує мені доля, тож я цікавлюся всім, що діється в світі... Та хай би як там було, я таки розповім вам про свою трагедію.

— Ми з другом раді вас вислухати.

Жінка підвелася й дістала з шухляди фотографію чоловіка. То був професійний акробат — людина чудової статури, зі схрещеними на могутніх грудях дужими руками й усмішкою, що проглядала крізь пишні вуса, — самовдоволеною усмішкою переможця.

— Це Леонардо, — мовила вона.

— Леонардо? Силач, що виступав на суді як свідок?

— Так, він. А це... це мій чоловік.

То було жахливе обличчя — писок кабана, чи радше дикого вепра, такі чіткі були його звірячі риси. Його огидний рот легко було уявити собі з піною люті на вустах, а з маленьких недобрих очиць дивилася відверта ненависть до всього живого. Негідник, мерзотник, чудовисько — усе це прочитувалось на його набряклому обличчі.

— Ці два знімки допоможуть вам, джентльмени, зрозуміти все. Я була бідною цирковою дівчинкою, яка зростала на арені і в десять років уже стрибала крізь обруч. Коли я подорослішала, цей чоловік покохав мене, якщо його пристрасть можна назвати коханням, і в лиху годину я стала його дружиною. Відтоді я жила неначе в пеклі з дияволом, що мучив мене, як міг. Усі в цирку знали про це. Він кидав мене заради інших жінок. Зв'язував мені руки й ноги і сік нагаєм, коли я намагалася боронитися. Мене потай жаліли, але нічого не могли вдіяти — боялися. Він залякував усіх, а коли п'янів, то прагнув крові. Його раз по раз штрафували за образи, погрози та жорстоке поводження з тваринами, однак грошей у нього вистачало, і ці штрафи нічого для нього не важили. Від нас пішли найкращі артисти, й слава цирку потроху згасала. Лише Леонардо, я та ще клоун, малий Джімі Ґріґс, якимсь підтримували цю славу. Бідолашний Ґріґс веселив публіку, як міг, хоч у нього теж не було підстав до веселощів.

З часом Леонардо ставав мені все ближчим і ближчим. Ви бачите, яким він тоді був. Тепер я знаю, що за мізерна душа ховалася в цьому пишному тілі, але поряд із моїм чоловіком він здавався мені архангелом Гавриїлом. Він жалів мене, допомагав, і врешті це переросло в кохання — глибоке, пристрасне, таке кохання, про яке я до того могла хіба що мріяти. Чоловік підозрював нас, та Леонардо був єдиний, кого він боявся. Він шукав зачіпки, щоб помститися, й мордував мене більше, ніж до цього. Якось увечері Леонардо почув мій крик і підбіг до дверей нашого фургона. Нещастю ледве вдалося запобігти, але незабаром мій коханий і я зрозуміли, що іншого порятунку немає — мій чоловік не вартий жити далі. Ми вирішили, що він має померти.

Леонардо мав світлу, тямущу голову. Саме він усе це й придумав. Я кажу це не заради того, щоб звинуватити лише його, бо й сама тоді ладна була піти з ним на що завгодно. Просто в мене не вистачило б уяви придумати таке... Ми зробили... тобто Леонардо взяв важкий кийок і до його свинцевого кінця прикріпив п'ять довгих залізних цвяхів, що стирчали, мов пазурі на лев'ячій лапі. Ним ми й мали вбити мого чоловіка, а сліди цвяхів свідчили б про те, що все це скоїв лев, якого ми збиралися потім випустити на волю.

Була вже темна ніч, коли ми з чоловіком, як звичайно, пішли годувати звіра. Ми несли з собою сире м'ясо у відрі. Леонардо причаївся за великим фургоном, повз який ми проходили до клітки. Він чомусь завагавсь і не встиг ударити його одразу, але потім навшпиньках пішов за нами, і я почула, як кийок пробив голову моєму чоловікові. Серце моє радісно забилося. Я хутко підбігла до великої лев'ячої клітки й зняла зачіпку на дверцятах.

А потім сталося найстрашніше. Ви, мабуть, знаєте, як швидко ці тварини реагують на людську кров, як вона їх збуджує. Якесь дивовижне чуття одразу підказало звірові, що тут є здобич. Тільки-но я відімкнула клітку, як він вискочив на волю й накинувся на мене. Леонардо міг би мене врятувати, якби підбіг ближче. Зі своїм кийком він легко упорався б зі звіром. Але він розгубився. Я почула, як він закричав з жаху, і

побачила, як він кинувся геть. Тієї самої миті лев'ячі ікла вп'ялись у моє обличчя. Я спробувала відштовхнути долонями цю величезну закривавлену пащу, яка пашіла смердючим диханням, і покликала на допомогу. Потім почула, що прокинувся весь табір, і до мене підбігло кілька людей. Серед них були Леонардо, Гріґс та інші, і вони вирвали мене зі звірячих лап. Це останній мій спогад за багато довгих місяців, містере Холмсе. Коли ж нарешті я одужала й побачила себе в дзеркалі, то прокляла того лева — о, як я проклинала його! — не за те, що він понівечив мою красу, а за те, що залишив мене живою. У мені жило одне бажання — бажання самотності, містере Холмсе, — і я мала досить грошей, щоб задовольнити його. Більш нічого мені не залишалося, і я більш нічого не зробила. Жалюгідна поранена тварина, що чекає в клітці на свою смерть, — отакий кінець Юджинії Рондер.

Ми довго сиділи мовчки, коли нещасна жінка скінчила свою розповідь. Потім Холмс поклав їй на плече свою довгу руку з таким співчуттям, яке я нечасто бачив у нього.

— Бідолашна дівчино, — мовив він, — бідолашна дівчино! Зигзаги долі часто важко зрозуміти. Якщо вона нічим не винагороджує нас, то весь світ здається нам жорстоким... Але що сталося з Леонардо?

— Я більш ніколи не бачила його і не чула про нього. Але не судила його, бо бачила, на що мене обернув звір. Жіноче кохання — річ непростя. Він покинув мене в звірячих пазурах, він покинув мене в злиднях, і все ж я не змогла послати його на каторгу. І зовсім не тому, що сама боялася покарання. Хіба є щось страхотливіше, ніж моє теперішнє життя? Але доля Леонардо була в моїх руках.

— А тепер він мертвий?..

— Так, місяць тому він утопився, купаючись неподалік від Марґейта. Я прочитала в газеті про його смерть.

— А що він зробив з тим кийком із п'ятьма цвяхами, такою незвичайною і дивовижною річчю в усій цій історії?

— Не можу сказати, містере Холмсе. Біля табору була крейдяна копальня з глибоким зеленкуватим ставком. Може, на дні цього ставка...

— Гаразд, гаразд, це вже не має значення. Справу закрито.

— Так, — мовила жінка, — справу закрито.

Ми підвелися, щоб іти, але щось у голосі місіс Рондер насторожило Холмса. Він швидко обернувся до неї.

— Ваше життя належить тільки вам, — сказав він. — Бережіть його.

— А кому воно потрібне?

— Як вам сказати? Взірець терпіння, з яким переносять страждання, — ось найкращий з уроків для нашого неспокійного світу.

У відповідь на ці слова місіс Рондер підняла вуаль і ступила до світла.

— Не знаю, чи змогли б ви це перенести, — мовила вона.

Це було щось жахливе. Жодними словами не описати те обличчя, яке ми побачили. Двоє живих, чудових карих очей дивилися на нас з огидної руїни, що колись була чарівним личком. Холмс із жалем зробив заперечливий жест рукою, і ми вийшли з кімнати.

* * *

Двома днями пізніше, коли я завітав до свого друга, він з гордістю показав мені маленьку синю пляшечку на полиці каміна. Я взяв її до рук.

На ній була червона наліпка з написом "отрута". Відкривши її, я відчув приємні пахощі мигдалю.

— Синильна кислота? — запитав я.

— Так. Надійшла поштою. З листом: "Надсилаю вам свою спокусу. Послухаюсь вашої поради". Гадаю, Ватсоне, нам відоме ім'я тієї хороброї жінки, яка прислала її.